

## OSTAVINSKI I NOTARSKI SPIŠI - PRVORAZREDAN ARHIVSKI IZVOR ZA ISTRAŽIVANJE POVIJESTI KONAVALA U VRIJEME AUSTRIJSKE UPRAVE I KRALJEVINE (SHS) JUGOSLAVIJE

**Apstrakt:** Ostavinski spisi čine jednu seriju spisa arhivskoga fonda Kotarskoga suda u Cavtatu. Ključni spis svake ostavine je smrtnica koja nam daje podatke o pokojnikovu zanimanju, godinama starosti, vjerskoj pripadnosti, bračnom stanju, mjestu prebivališta, danu i mjestu smrti. Najzanimljiviji su dijelovi ostavine zapisnici s ostavinskih rasprava i prilozi. Priloge u pravilu čine oporučna izjava umrloga, najčešće kao usmeni izraz posljednje volje uz nazočnost svjedoka, popisi nepokretne i pokretne imovine umrloga, različiti bankovni računi i troškovnici, izjave o dugovanjima ili zadužnice, potvrde o isplaćenim kamatama i glavicama, prijepisi javnobilježničkih ugovora o zajmovima i hipotekama itd. Kod velikog broja ostavinskih spisa imamo slučaj da nas upućuju na određene notarske ili javnobilježničke spise kojima je reguliran određen pravni odnos između članova obitelji ili njih i trećih lica i to prije svega Luka Kalačića i Gaša Dalleorea u Cavtatu. Nakon klasične metode obrade svih ostavina, metodom uzorka, na temelju odabranih primjera ukazati ćemo na značaj ostavinskih i notarskih spisa kao prvorazrednog izvora za istraživanje povijesti jednoga kraja, u našem slučaju Konavala, iz kojih možemo iščitati splet gospodarskih, društvenih i socioloških prilika i prije svega odnosa unutar obitelji.

**Ključne riječi:** *Kotarski sud u Cavtatu, ostavinski spisi, smrtnica, povijest svakodnevice, odnosi unutar obitelji, iseljenici*

Arhivski fond Kotarski sud u Cavtatu vodi se u Pregledu arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske pod signaturom HR-DADU 158, a čuva se u Državnom arhivu u Dubrovniku u palači Sponza. Fond sadrži više serija spisa koje su nastale djelovanjem suda s obzirom na vrstu poslova iz njegove nadležnosti. Tako imamo seriju kaznenih spisa, građanskih parnica, štitništva, skrbništva ili starateljstva, izvršnih ili ovršnih spisa, građanskih parnica tzv. bagatelnih predmeta, prekršajnih spisa, pomirbenih predmeta, ovjeravanja potpisa, presidijalnih, agrarnih, ostavinskih spisa itd. S obzirom na to da je predmet moga znanstvenog interesa bilo iseljavanje iz Konavala od druge polovice 19. stoljeća do Drugog svjetskog rata, a došavši do zaključka da su upravo ostavinski spisi izuzetno vreo za tu temu povijesnog i demografskog istraživanja, odlučio sam pristupiti arhivističkoj obradi i sređivanju serije ostavinskih spisa. Taj arhivistički i istraživački rad temeljio se prvenstveno na klasičnoj metodi proučavanja dokumenata, prvotno njihovog evidentiranja kao potencijalnog izvora pregledom registara i sumarnih inventara

<sup>1</sup> viši arhivist u Arhivskom sabirnom centru Metković-Opuzen-Ploče, [ivooreskovic.dad@gmail.com](mailto:ivooreskovic.dad@gmail.com)

arhivskoga gradiva, zatim njihovim prikupljanjem, razvrstavanjem i sistematiziranjem. Nakon toga izvršio sam raščlanjivanje njihova sadržaja i podataka. Stoga je ova prva faza rada bila najdugotrajnija i najzahtjevnija. Ona je prije svega podrazumijevala obradu svih ostavinskih spisa Kotarskoga suda u Cavtatu na način da se evidentiraju sve ostavine koje donose podatke prije svega o iseljenim članovima obitelji. Ukazati ćemo na značaj ostavinskih spisa kao prvorazrednog izvora za istraživanje povijesti svakodnevne jednoga kraja, u našem slučaju Konavala, iz kojih možemo iščitati splet gospodarskih, društvenih i socioloških odnosa, odnosa unutar obitelji i obitelji prema van, počevši od zajednice u kojoj živi, najbližega rodbinskog ili seoskog okruženja, pa šire, sve do onog iseljenog člana.

Ostavinski spisi čine jednu seriju spisa. Ovu cjelinu arhivskoga gradiva čine spisi i arhivske knjige – protokoli ostavinskih rasprava oznake A (za vremenski raspon od 1898. do 1933. godine) i protokoli ostavinskih rasprava oznake O (za vremenski raspon od 1933. do 1947. godine). Za ranije razdoblje protokoli nisu sačuvani. Serija ostavinskih spisa Kotarskog suda Cavtat od 1898. do 1947. sređena je u ukupno 147 arhivskih kutija, gdje su oni složeni po svojem tekućem broju i to iz vremena austrijske uprave od 1898. do 1918. godine u 77 arhivskih kutija (3323 ostavinska spisa), a iz razdoblja Kraljevine SHS, tj. Jugoslavije i ratnog i poratnog razdoblja od 1919. do 1947. u 70 arhivskih kutija (2688 ostavinskih spisa), što ukupno čini 6011 ostavinskih spisa. Ključni dokument svake ostavine je smrtovnica, koja nam daje podatke o pokojnikovu zanimanju, godinama starosti, vjerskoj pripadnosti, bračnom stanju, mjestu prebivališta, danu i mjestu smrti. Nakon toga slijede podaci o zakonitim nasljednicima: ženidbenom drugu, punoljetnoj djeci i punoljetnim potomcima umrle djece (ime, prezime, stalež, dob i boravište), te maloljetnoj djeci i maloljetnim potomcima pokojne djece (ime, prezime, dob, zanimanje i boravište). Ujedno se daje informacija o zakonitim zastupnicima maloljetne djece ako ih već imaju, i to preuzima li skrbništvo majka ili je predložen drugi skrbnik, te je li u vrijeme smrti udovica noseća. Zatim slijede podaci o najbližoj rodbini i oporučnim nasljednicima, te podatak o tome postoji li oporuka u pisanom obliku. Ukoliko postoji usmeno očitovanje posljednje volje, navode se imena i prezimena i prebivalište svjedoka. Nakon toga daju se odgovori na pitanja o imovinskom stanju pokojnika: Je li pokojnik bio imenovan komu štitnikom ili skrbnikom, a ako jest, komu, od kojeg suda i gdje se nalazi odluka o imenovanju? Je li pokojnik vodio račune o uredovnim novcima ili štogod primao iz koje javne blagajnice ili iz kojeg fonda predložena javnom nadzoru? Ima li u ostavštini predmeta koji se moraju posebno prijaviti te što se u tom pogledu odredilo? Ima li što imetka i u čemu se on sastoji? U čijim je rukama? Je li se što odredilo da ga se osigura? Je li pokojnik bio osiguran za slučaj smrti, a ako jest, kod kojeg zavoda i na čiju korist? Zatim se daju podaci o približnoj vrijednosti nekretnina, pokretnina, vjeresija, papira od vrijednosti i knjiga uložnica, te o tome je li pokojnik ostavio kakvih dugova. U dijelu smrtovnice koji se odnosi na imovinsko stanje, ako se radi o pokojniku koji je imao imetak, u zadanim rubrikama daju se kratke informacije i u pravilu upućuje na priloge koji su sastavni dijelovi ostavine. U tom slučaju pokreće se postupak ostavinske rasprave, a ukoliko nema ostavštine, iza umrloga se ostavinska rasprava, odnosno postupak, ne pokreće. Ove odluke završni su dio smrtovnice. Smrtovnicu na kraju potpisuju stranke, odnosno zakoniti nasljednici, sudski odaslanik i svjedok. U većini slučajeva ostavinska je rasprava pokrenuta. Najzanimljiviji su dijelovi ostavine zapisnici s ostavinskih rasprava i prilozi.

Priloge u pravilu čini oporučna izjava umrloga, najčešće kao usmeni izraz posljednje volje uz nazočnost svjedoka, popisi nepokretne i pokretne imovine umrloga, različiti bankovni računi i troškovnici, izjave o dugovanjima ili zadužnice, potvrde o isplaćenim kamatama i glavnica, prijepisi javnobilježničkih ugovora o zajmovima i hipotekama itd. U nekim ostavinama u smrtovnici iseljeni članovi obitelji se navode samo imenom, donosi se datum njihova rođenja, eventualno kratka zabilješka kamo su iselili (česta je formulacija „negdje u svijetu“). Ovakvih je ostavina najveći broj. Drugu skupinu čine one smrtovnice koje daju detaljnije podatke o iseljenim članovima obitelji. U pravilu je riječ o slučajevima kada ostavinska rasprava iz raznih razloga traje duži niz godina, gdje sud od stranaka u postupku traži informacije o iseljenim članovima kao zakonitim nasljednicima. Među ovim ostavinama najzanimljivije i najbogatije informacijama o imovinskim prilikama obitelji i o iseljenim članovima svakako su rasprave nakon smrti hranitelja obitelji, oca ili domaćina kuće, kad ostaje samohrana majka s maloljetnom i punoljetnom djecom. Takve su obitelji najčešće već bile opterećene dugovima. Njihova godišnja izvješća odnose se na ukupno financijsko i gospodarsko stanje obitelji: stanje zaduženosti kod lihvara (ukupan aktualni dug, visina neisplaćene glavnice, visina kamata), mogućnost povrata duga, stanje nekretnina u vlasništvu (i to prvenstveno obradive zemlje), popis radno sposobnih članova obitelji, gdje se zasebno navode iseljeni članovi u koje se polaže najveća nada za povrat duga itd. Nalazimo ih u zapisnicima s ostavinskih rasprava ili u godišnjim izvješćima nositelja gospodarstva sudu o stanju i prilikama na obiteljskom gospodarstvu. To je stoga što su samohrane majke, kao i imenovani štitnici maloljetne djece, imali zakonom propisane obaveze podnošenja izvješća sudskoj vlasti. Takve ostavinske rasprave nerijetko traju duži niz godina zbog sukoba unutar obitelji oko podjele imovine umrloga, prava plodouživanja, podjele dužničkih obaveza, prihoda s dijela zemlje koja je pripala djeci a koju obrađuju članovi obitelji s kojima žive u zajednici itd. Ukoliko je kod takvih obitelji već bilo iseljenih članova, punoljetne djece umrloga ili njegove braće, rođaka i sl., takve ostavine u pravilu pružaju najveći broj podataka o njima: njihove adrese stanovanja, podatke o uvjetima života, poslovima kojima se bave, njihovu odnosu prema kući i obitelji itd. Tako danas imamo paradoksalnu situaciju da su nam najbolji izvor za proučavanje ostavinski spisi onih obitelji koje su doživjele najtragičnije sudbine. Izuzetno su vrijedne ostavine tzv. „velikih kuća“. U slučajevima takvih imućnih obitelji nalazimo i njihove cjelovite godišnje račune prihoda i rashoda. Jednom godišnje domaćin je bio obavezan detaljno podnijeti račune rukovođenja svima na skupu ili odabranim starijim članovima roda koji su u slučaju nemarnog rukovođenja imovinom ili u slučaju da je rashod puno veći od prihoda, ovisno o godini, mogli izabrati drugog domaćina koji će povratiti kućno blagostanje. Razlog ovakvih postupaka leži u konstataciji da je domaćin taj koji je odgovoran ako kuća počne ekonomski propadati ili ako je u takvo stanje dovedu pojedini članovi kuće zbog neposluha ili nereda, a on ne zna ili nema dovoljno autoriteta da njome ovlada. Takvi računi donose i zbirni podatak o novčanim iznosima koji su dani na posudbu. Ponekad se kao prilog pojavljuju i popisi dužnika i njihovih obaveza za povrat glavnice i kamata zaključno sa stanjem na kraju tekuće godine. Ukoliko postoje obaveze kmetova i dužnika davanja u robu (najčešće je riječ o grožđu i maslinovom ulju) i one su precizno iskazane. Ove su nam ostavine iznimno korisne prije svega zbog mogućnosti usporedbe financijske moći takvih obitelji s većinom siromašnih obitelji na rubu preživljavanja, kao i zbog mogućnosti sagledavanja ukupnih gospodarskih prilika u Konavlima

toga doba. Iscrpane podatke o iseljeniku, dakako, pružaju ostavine umrlih konavoskih iseljenika u stranim zemljama. One najčešće sadrže dopise i izvješća konzularnih predstavništava, svjedodžbe o smrti iseljenika ovjerene kod javnih bilježnika, iskaze svjedoka, drugih Konavljana s kojima je radio ili su ga poznavali, pisma njegovih prijatelja i sl. Ukoliko su imali obitelj u zemlji useljenja tijekom ostavinskoga postupka, u spisima nailazimo na njihova očitovanja o imovini iseljenoga u starom kraju, odricanja, potraživanja, korespondenciju s obitelji u Konavlima itd. Kod notara Luka Kalačića sačuvano je 9545 spisa, što ukupno čini 27 arhivskih kutija notarskih spisa. Luko Kalačić, kao i svi ostali notari, poslovaio je kao zaseban nositelj svoje službe u svojstvu osobe javnoga povjerenja u vremeskom rasponu od 1888. do 1921. godine. Javni bilježnik Gašo Dalleore bio je isprva pomoćnik u javnobilježničkoj kancelariji notara Pugliesija. Prve dvije godine samostalnoga rada nastavio je voditi kancelariju svoga prethodnika Luka Kalačića, dok nije dobio rješenje o samostalnoj službi. Tako su spisi u 1922. godini složeni prema tekućem broju od 9601 do 9827, a u 1923. godini od 9828 do 10028. Od 1924. godine pratimo spise od broja 1 do završno 1931. godine s brojem 1683.

Ovdje ćemo navesti jedan od najreprezentativnijih primjera tzv. nedijeljenih ili „velikih kuća“ u Konavlima. Bila je to kuća Klaić iz sela Popovići koju krajem 19. stoljeća čine otac Ivan Klaić (pok. Vlaha) sa ženom Marijom (rođenom Glavić), zatim njihovi sinovi Mato (nadimak Matija) sa ženom Paulom iz kuće Banac iz Popovića i njihovim kćerima Marijom i Katom, te sinom Ivanom, zatim sin Marko sa ženom Ružom, njihovim sinom Ivanom i kćerima Malvinom, Marijom i Katom, sin Nikola sa ženom Jelenom (rođenom Baule) i njihovim sinom Ivanom, te sin Luka. Ivan Klaić (pok. Vlaha) imao je još djece: u vrijeme njegove smrti 1907. njegov sin Ivan živi u Šibeniku, kći Jele u Dubrovniku, a kći Stane se odselila u Ameriku i udala se za Antuna Klečka. Sinu Matu je umro sin Ivo, Ivanov unuk, 4. rujna 1906. godine. Dakle kuća je potkraj 19. stoljeća imala dvadeset, početkom 20. stoljeća šesnaest, a nakon Ivanove smrti petnaest članova. Iz kuće Klaić održale su se do danas tri inokosne obitelji, potomci Mata, Nika, Luke i njihovih sinova. Obranička dioba „velike kuće“ Klaić zasigurno je jedna od najzanimljivijih. Nakon smrti domaćina kuće Klaić Iva (pok. Vlaha) 7. ožujka 1907. neko vrijeme ulogu domaćina obnašao je najstariji sin Marko. Na sudu 9. kolovoza 1908. složno predlažu da obranici budu Pero Glavić (pok. Nika) iz Poljica i Vlaho Bronzan (pok. Iva) iz Popovića. Čini se da i nije bilo tako lako dogovoriti se o diobi. Dok su obranici obavljali svoj i te kako složen posao, domaćin Marko uredno je sudu podnosio račune. U slučaju obitelji Klaić nije se bilo lako odlučiti čega se prihvatiti. Obranici su razvrstali imovinu u šest jednakih skupina, ali dionici se nisu mogli sporazumno dogovoriti i razdijeliti imovinu. U biti, bilo je to nemoguće. Stoga se, kao što je to očito bilo već utvrđeno pristajanjem na obraničku presudu, pristupilo ždrijebanju. Ročište je zakazano za 9. kolovoz 1909. u sudu gdje je trebao biti obavljen ždrijeb. Nakon toga je na šest komadića papira napisano šest diobenih skupina i pozvani zatim prisutni da po redu izvade po jedan od pomenutih komadića, tako da će svak imati onu skupinu broj koje će biti napisan na dotičnom komadiću papira. Svi spomenuti komadići bili su stavljani u jednu konavosku kapu, te je svaki od zanimanika izvadio jedan komadić. Interesantno je da je domaćin posljednji izvlačio komadić papira iz kape. Nekretnine su bile zgrade u Konavlima i to škola u Čilipima, crkva, đardini, kuća, butiga, škola u Pridvorju, te kuće u Dubrovniku. Preostali dijelovi ostavštine prvenstveno se odnose na zemlju i to oranice, pašnjake, šumu i vinograde, prava na dugove, kamate ili

interese, otkupe kmetova, razna davanja („sve stime grožđa, ljetnog žita i ulja“) itd. Ako znamo da je glavnina prihoda obitelji Klaić bila od davanja kmetova sa zemlje (grožđa, žita, ulja, ječma), od vraćanja dugova i za otkup, od prodaje vina i rakije, a manji dio od nekretnina, dolazimo do zaključka da je vrijednost zemlje koja je bila „na stimuli“, tj. procjeni ili na najvećoj vrijednosti, bila u to vrijeme veća nego navedenih zgrada i kuća. Otuda i ovakva „pravična podjela“ koja zasigurno u današnjem sustavu vrijednosti nekretnina ne bi baš bila prihvatljiva. Ždrijebanje kao model odlučivanja u situacijama u kojima se članovi obitelji zbog vrijednosti ili složenosti posla o kojem je bila riječ nisu mogli dogovoriti bilo je jedino rješenje.

Odnose unutar konavoskih obitelji možemo promatrati na temelju raznih ugovora između članova koje su sklapali kod notara i to najčešće Luka Kalačića, a kasnije Gaša Dalleorea, u Cavtatu. Originalni ugovori nalaze se u osobnim fondovima notara, a preslike unutar ostavinskih spisa ili nas ostavinski spisi upućuju na iste. To su prije svega pogodbe doživotnog plodouživanja ili dosmrtnoga prihoda, pogodbe odreke, pogodbe dara, uvjetovane oporuke i obranički ugovori. Na temelju njih može se dobiti slika raznih odnosa kao što su odnos udovice i obitelji umrloga supruga, obaveze samohranih majki prema sudbenoj vlasti, obranički ugovori i ždrijeb kao način diobe unutar veleposjedničkih obitelji, odnosi između braće i sestara, odnos iseljenih članova obitelji prema naslijeđenoj imovini u Konavlima itd. Kod mnogih doznajemo za bogate životne priče konavoskih iseljenika prije svega u Sjedinjenim Američkim Državama, ali i za nesretne sudbine brojnih. Ovdje ćemo donijeti nekoliko upečatljivih primjera. Izuzetno zanimljive su pogodbe dosmrtnoga prihoda. Jedna od njih je koju su sklopili Baletin Mato (pok. Iva) i Lučić Vlaho (pok. Nikole) 20. svibnja 1925. kod notara Svilokosa, kojom je Baletin Lučiću ustupio četvrtinu cijeloga svoga imanja za doživotno uzdržavanje njega i njegove žene Nike. Ovdje se radi o ugovoru između punca i zeta. Međutim, nakon što je stari Baletin umro 1928. godine<sup>2</sup>, iz pogodbe sklopljene kod Gaša Dalleorea u Cavtatu 25. srpnja 1928. razvidno je da zet neposredno nakon njegove smrti raskida ugovor jer „ne može radi kućnih razmirica i nesuglasica da žive sa svojom punicom Nikom Baletin i ženom Marijom, te su odlučili da zatraže od suda dogovornu rastavu od stola i postelje“.<sup>3</sup> Glumac Jakob (pok. Ilije)<sup>4</sup> u svojoj 74. godini sklopio je ugovor sa Struić Matom (pok. Mata). Kći Kate je bila udana za Nika Struića (pok. Mata). Živio je u zajednici s obitelji „nedavno preminulog brata Iva“.<sup>5</sup> Nakon bratove smrti u njihovu kuću doseliti će se Struić Niko (pok. Mata) koji će s njime živjeti i uzdržavati ga temeljem ugovora. Stari Jakob bio je slaba zdravlja i „iznemogle snage i vida uslijed rada u američkim majdanima“.<sup>6</sup> Može se zaključiti da su pogodbe dosmrtnoga prihoda koje je najčešće sklapao otac domaćin kuće u svoje ime i ime svoje žene s jednim od sinova s kojim je živio bile svojevrsan odgovor na odredbe građanskoga zakona o jednakom pravu naslijeđivanja i imale cilj spriječiti usitnjavanje posjeda i diobe. Kriterij je bio da obiteljska imovina pripada onome koji doprinosi napretku kuće i može jamčiti njezin opstanak prije svega svojim ostankom

<sup>2</sup> Državni arhiv u Dubrovniku (HR DADU), Kotarski sud u Cavtatu (KSCOs.) (158), 1928.105.48.

<sup>3</sup> HR DADU, Javni bilježnik Gašo Dalleore (GD) (115), 1928.7.957.

<sup>4</sup> HR DADU, KSCOs. (158), 1935.124.27.

<sup>5</sup> HR DADU, KSCOs. (158), 1929.109.129.

<sup>6</sup> HR DADU, GD (115), 1929.8.1326.

na domovini. Odnos između oca, sinova i kćeri, tj. sestara, možemo promatrati i kroz još jedan vid ugovora. Svaki nasljednik imao je pravo na svoj nužni dio. Kako bi spriječili mogućnost da im se domovina dijeli nakon njihove smrti i da na nju pravo ostvaruju kćeri, tj. prije svega nasljednici kćeri, očevi su s njima sklapali tzv. „pogodbe odreke“. Sam tekst takvih spisa uistinu je zanimljiv i ocrtava sav karakter takva posla. Tako je otac Caput Stijepo (pok. Iva)<sup>7</sup> sklopio „pogodbu odreke“ sa kćeri Obradović Marom (udovom Iva) koja „za sebe i nasljednike, odriče se bez ikoje rezerve, na svako pravo baštinstva, koje joj pripada, ili bi joj moglo pripasti, nad ostavštinom njezina oca Caput Stijepa pok. Iva, a osobito nužnog zakonitog dijela, te će se u tom pogledu smatrati kao da se nije ni rodila, a to u smislu i za posljedice čl. 551, 767 građanskog zakonika“. Otac je za takvo odricanje prava nasljedstva platio kćeri 2000 dinara.<sup>8</sup> Morao je isplatiti i drugu kćer Katu udanu za Jaka Pištu. Ona se također imala „od sada smatrati kao da se nije ni rodila“ za iznos od 2000 dinara.<sup>9</sup> U slučaju obitelji Caput riječ je o tome da otac očito nije imao novaca koje bi im dao u dotu, što ih je pripadalo po konavoskom običaju prilikom udaje, jer vidimo da su obje već udane, a Mare je u vrijeme sklapanja ugovora već bila udovica. Drugi oblik zaštite prava nasljednika, u pravilu sina koji živi s roditeljima i onih iseljenih koji pomažu kuću, otac bi proveo sklapanjem ugovora o darovanju. Takvi ugovori stupali su na snagu odmah *inter vivos*. Po njima ostali potencijalni nasljednici nisu mogli ostvariti pravo na nužni dio nakon smrti oca od dijela koji je otac za života darovao. Pogodbom dara Bronzan Marija (ud. Nika) 14. kolovoza 1906. darovala je sve svoje nekretnine svojoj kćeri Mariji i zetu Pavu Spaiću Lazarovu iz Graba sa Zubaca (Hercegovina) na jednake dijelove. Oni su se, pak, obavezali da će s njome stanovati u Komajima, „pomagati ju u kućnim i poljodjelskim radnjama biti joj pri ruci u svim potrebama i pomoći ju i hranom, a daroprimaoc Pavo Spaić osobito obvezuje se voditi uredan i radišan život ne podati se pijanstvu, ne hoditi po tuđim nadnicama, ne odalečiti se u Ameriku bez pravog uzroka“. <sup>10</sup> Dvije godine nakon toga, 10. travnja 1908, majka, kći i zet sklapaju nagodbu kojom razrješuju ugovor o darovanju i čine ga ništavnim, te majka ponovno uzima u vlasništvo svoje nekretnine. U obrazloženju nagodbe navodi se samo da „pogodbenici sad među sobom imali su neke razmirice te nijesu zadovoljni pogodbom istom ni uvjetima u istoj utanačenim [...] smatrati će kao da nije bila učinjena i odustaju od iste“. <sup>11</sup>

Zasigurno jedne od najzanimljivijih ostavina su one u kojima se ostavinska rasprava vodila na temelju oporuke umrloga. Smrtnica je sadržavala rubriku u kojoj se moralo naznačiti je li pokojnik prije smrti ostavio oporuku ili ne. U slučaju iznenadne smrti umrli najčešće nije ostavio nikakvu oporuku. Nju nisu ostavljali ni mlađi ljudi, izuzev slučajeva gdje su duže vremena bolovali od teže bolesti. Kod ženskih osoba jednako tako nema oporuka. Tomu je razlog što je u pravilu nositelj kuće i uknjiženi vlasnik uvijek hranitelj obitelji, domaćin kuće, otac. Nakon njegove smrti, ukoliko oporukom nije drugačije naredio, sva imovina pripadala je na jednake dijelove njegovoj djeci, a udovica je stjecala pravo doživotnoga plodouživanja dijela ili cijele imovine. Žena je bila vlasnik isključivo onoga dijela nekretnina, tj. čestice zemlje koju je eventualno donijela

<sup>7</sup> HR DADU, KSCOs. (158), 1933.120.49.

<sup>8</sup> HR DADU, GD (115), 1928.7.1006.

<sup>9</sup> HR DADU, GD (115), 1928.7.1005.

<sup>10</sup> HR DADU, Javni bilježnik Luko Kalačić (1888-1921); (115), 1906.16.5727.

<sup>11</sup> HR DADU, LK (115), 1908.18.6374.



u dotu ako je otac nije „novčano opremio“ kod udaje. Žene nalazimo kao vlasnice dijela nekretnina u slučajevima kada se nisu držale običajnog prava i odricale svojega dijela nasljeđa u korist braće ili onoga brata koji je ostao na domovini. Međutim, ni tada nakon njihove smrti ne nalazimo oporuka. Pisane oporuke vrlo su rijetke, a i tada se ne radi o oporukama koje je vlastoručno napisao umrli, već o oporukama ovjerenima kod javnog bilježnika koju je oporučitelj potpisao ili ovjerio znakom križa. Uz javnobilježničku ovjeru potpisa na takvim oporukama u pravilu su i potpisi dva ili tri svjedoka. Najčešće je riječ o oporukama koje su umrli za života davali usmeno, u nazočnosti tri svjedoka, na „smrtnoj postelji“ u svojoj kući kao izraz „svoje posljednje volje“. Takve oporuke davali su najčešće nekoliko dana prije smrti, u nekim slučajevima čak neposredno prije no što bi od svećenika primili sveti sakrament pomazanja, ili nekoliko tjedana uoči smrti. Ima i slučajeva gdje je oporučitelj oporuku izrekao znatno prije smrti. Rijetki su slučajevi da ju je u međuvremenu dao izmijeniti, ali ima i takvih. Svoju posljednju volju oporučitelj bi izrekao pred tri svjedoka. Bili su to u pravilu njegovi sumještani, ne i članovi obitelji. Često bi jedan od njih bio župni svećenik. Drugi je najčešće bio glavar sela. Oni su kasnije na sudu svojim autoritetom i položajem koji su obnašali najbolje mogli posvjedočiti točnost oporučiteljeve posljednje volje. Bilo je i slučajeva gdje je oporučitelj tražio da nazočni budu i članovi obitelji, no oni nisu imali svojstvo svjedoka oporuke. Bio je to samo izraz želje oca, hranitelja obitelji, da i oni čuju na svoje uši njegovu posljednju volju. I na tom posljednjem okupljanju ukućana morala se poštovati volja i odluka domaćina, kao i u vremena dok je sjedio za trpezom. Nakon smrti umrloga, kad bi se otvorila ostavinska rasprava, u takvim slučajevima na prvo ročište sud bi pozivao svjedoke oporuke. Jedan po jedan ulazili bi pred suca, a sudski činovnik bilježio bi u zapisnik njihovo svjedočenje. Svjedok bi morao kazati tko ga je bio pozvao za svjedoka (u pravilu oporučitelj), gdje je oporučitelj izrekao svoju posljednju volju kad, tj. koliko vremena prije smrti, u čijoj ju je još nazočnosti izrekao, je li bio pri zdravoj pameti i pri svijesti, te je li ju izrekao dragovaljno, bez ičijih pritisaka i nagovora. Svjedok je ponekad znao uvodno obrazložiti zašto je baš njega oporučitelj zvao za svjedoka, npr. kao glavara sela, prijatelja, kuma, rođaka i sl. Tada bi svjedok izrekao ono što je od oporučitelja čuo kao njegovu posljednju volju. Na kraju bi sva trojica potpisala (često znakom križa) svoje izjave kao svjedoci oporuke. Rijetki su slučajevi gdje su iskazi svjedoka bili različiti ili su se dijelom suprotstavljali. Ponekad neki od svjedoka ne bi znao kazati točan iznos novaca koju je oporučitelj spomenuo u svojoj oporuci ili sl. To je znao biti slučaj ukoliko je oporučitelj svima ili jednome od nasljednika ostavio kakvu novčanu obavezu u odnosu na ostale članove obitelji, npr. koliko je dužan dati sestrama prilikom udaje, ili u odnosu na njega samoga, tj. godišnju obavezu plaćanja misa za njegovu dušu i sl. No, iskazi su se gotovo uvijek podudarali. Najveći je broj oporuka jednoobrazan. Oporučitelj se očituje o tome komu ostavlja svoje pokretno, a zatim nepokretno imanje, tj. ono čega je vlasnik ili će to biti u trenutku kad ga zadesi smrt. Ako se radilo o nekim složenijim odnosima, primjerice kad nije imao svoje djece ili ženidbenog druga, već imovinu ostavljao nećacima, rođacima, braći ili nekim drugim osobama, oporučitelj bi tada najčešće dao i kratko objašnjenje zašto je njegova volja takva. Međutim, posebnu pažnju su privukle oporuke u kojima oporučitelj kad ostavlja svoje vlasništvo nasljednicima, izražavajući svoju posljednju volju svima, nekima od njih ili jednome, uvjetuje prethodno izrečeno pravo nasljeđivanja dijela ili cijele imovine određenom obavezom ili obavezama koje isti mora/moraju ispuniti. U pro-

tivnom bi gubili stečeno pravo na nasljedstvo, a oporučitelj bi odmah odredio komu ono u tom slučaju pripada. Najzanimljivije su takve oporuke koje su se odnosile na iseljene članove obitelji.

Ostavinski spisi koji nam u pravilu pružaju najveći broj najraznovrsnijih informacija o svakodnevici življenja konavoskih obitelji, o uvjetima i standardu života, gospodarskim prilikama, odnosima u obitelji i sl., jesu oni koji nastaju iza smrti oca, hranitelja obitelji, koji je iza sebe ostavio udovicu, samohranu majku i maloljetnu djecu. Čim bi se otvorila ostavinska rasprava, sud bi majku imenovao štitnicom ili skrbnicom maloljetne djece, a istovremeno bi imenovao nekoga za suštitnika ili suskrbnika. Ako ne bi bilo zaoostalih sudskih sporova, pokretna i nepokretna imovina umrloga rasporedila bi se na jednake dijelove maloljetnoj djeci, a zakoniti dio majci s pravom doživotnoga plodouživanja njezina dijela imovine. Iznimke su mogle biti ako je pokojnik za života oporučno odredio drugačije, ali takvih slučajeva ne nalazimo jer se najčešće radilo o nenadanim smrtnima mlađih osoba, koje su u pravilu umirale bez iskaza posljednje volje. U narednim godinama, ukoliko je udovica ostajala živjeti na zemlji u kući pokojnoga muža, sama s djecom ili češće u zajednici s njegovom braćom i njihovim obiteljima, bila je obvezna zajedno sa suštitnikom podnositi godišnje izvješće „osobnih prilika“ i „prilika gospodarstva“, tj. gospodarskih prilika na imanju. Ta obaveza prema sudu trajala je sve dok i najmlađe dijete ne bi postalo punoljetno. Ako su djeca naslijedila određene vrijednosti u novcu ili predmetima (nakit, oružje i sl.), oni su bili deponirani u njihovu korist na sudu. Majka nije mogla njima raspolagati bez suglasnosti suda. Ukoliko je pokojnik iza sebe ostavio određene veresije, bila je obvezna ostvarenu dobit polagati na račun u korist maloljetnika. Nije imala pravo otuđiti njihovu imovinu niti je založno opteretiti bez prethodno pribavljene suglasnosti suda. U pravilu sud bi preispitao sve ostale eventualne mogućnosti ostvarivanja prihoda prije negoli bi joj u rijetkim slučajevima odobrio takve radnje. Kad je majka imala određena potraživanja i zahtjeve te vrste, morala je dati detaljno obrazloženje razloga i odrediti jasnu namjenu novaca koje potražuje ili koje je namjeravala ostvariti kao prihod od dijela imovine maloljetne djece (zaduživanje ili prodaja). To su isključivo mogli biti opravdani troškovi uzdržavanja djece, kao što su odjeća, potreba školovanja, uređenja kuće i sl. U slučajevima gdje je namjeravala ostvariti dobit na račun poslova s nekretninama u vlasništvu maloljetne djece, morala je prethodno o istome izvijestiti i općinske vlasti. Općinsko upraviteljstvo tada bi imenovalo sudskoga procjenitelja ili tročlanu komisiju uglednijih domaćina, najčešće glavara sela, koji bi imali zadaću dati svoj sud o valjanosti i isplativosti posla koji za interes maloljetnika namjerava poduzeti samohrana majka. U slučajevima kad bi sud imao različit iskaz suštitnika o osobnim prilikama ili gospodarstvu od onoga koje bi iznijela majka na ročištu, sud je o istome tražio mišljenje Općinskoga upraviteljstva, a ovo pak seoskoga glavara i župnoga ureda, tj. župnika i upraviteljstva škole koju su djeca pohađala. Sva ta mišljenja bila bi dostavljena na uvid sudu koji je odmah pozivao majku i suštitnika na ponovno davanje iskaza. Bili su to često slučajevi kad je majka iz raznih razloga ulazila u sukob sa suštitnikom, a to se najčešće događalo ako je za suštitnika bio imenovan netko od bliže rodbine pokojnoga joj muža, prijatelj obitelji i sl. Međusobne optužbe u pravilu su išle u smjeru ili okrivljavanja majke da radi protivno interesima maloljetne djece a za sebe, ili onih da suštitnik radi za interese obitelji njezina pokojnoga muža, braće, roditelja ili rođaka, a protivno njezinim



interesima i interesima maloljetnika. Stoga su česti zahtjevi majke za promjenom suštitnika. Najčešće bi se isti suglasili s njezinim zahtjevom i odustajali od suštitništva, pravdajući se starošću, bolešću ili preopterećenošću vlastitim poslovima. Poneki bi se tome i protivili. Ako bi suštitnik odustao, majka bi predlagala nekoga drugoga za tu dužnost. Znali su se tu umiješati i članovi njezine zajednice s kojom je živjela, pa bi i oni predlagali svojega kandidata. U pravilu sud u takvim slučajevima ne udovoljava ni jednoj ni drugoj strani, već imenuje treću osobu. U slučajevima gdje je bio snažan sukob unutar zajednice predlagani suštitnici često su pod raznim izgovorima odbijali prihvaćati se takve dužnosti, ne želeći se miješati na taj način u probleme dotične obiteljske zajednice. Znalo se dogoditi da suštitnik bude imenovan nakon nekoliko pokušaja. Ukoliko bi sud procijenio, a temeljem saznanja pribavljenih od seoskih glavara ili župnika, da se radi o složnoj obiteljskoj zajednici, suštitnikom bi se znao imenovati i domaćin te zajednice, pokojnikov brat ili otac. Ako se udovica osamostalila i namjeravala ponovno udati, često se tada za suštitnika imenovao njezin budući, tj. novi suprug. U dijelu godišnjega izvješća o osobnim prilikama majka i suštitnik očitovali bi se o tome živi li sama s djecom ili u zajednici s pokojnikovom braćom i roditeljima, ukazali bi na karakter njihovih odnosa, istaknuli eventualne probleme te dali točan podatak o svakom maloljetnom djetetu. Ako je netko od njih u međuvremenu postao punoljetan, zatražio bi od suda, temeljem prethodno pribavljene svjedodžbe o punoljetnosti od Općinskog upraviteljstva i izvoda iz matične knjige rođenih, tj. krštenih, dozvolu slobodnoga raspolaganja svojom imovinom i razrješenje štitništva majke i suštitnika. Tako saznajemo o njihovu vladanju i školovanju i odnosima s ostalim članovima obiteljske zajednice. Kod djevojaka koje još nisu navršile 21 godinu i postale punoljetne susrećemo se s njihovim zahtjevima da im se dopusti udaja prije punoljetnosti. Tada sud traži mišljenje Župnoga ureda i Općinskog upraviteljstva o samoj djevojci i ženiku. Interesantno je da djevojku najčešće opisuju kao „umno zdravu i dobro tjelesno razvijenu“, a za ženika se kaže da je „naočit“, ali se prije svega ističu njegove egzistencijalne prilike. Zanimljiv je slučaj kad to u sudu za svoju sestru čini njezin brat, kao u slučaju Bećir Pera (pok. Mata) za maloljetnu sestru Katu, što je pristav Matijašević očito lijepo sročio: „Pošto maloljetna prisutna Kate žudi da se vjenča za Pera Memeda pok. Iva iz Pločica, a to je korisno za maloljetnicu, jer rečeni Memed je dobar mladić, a uz to ima i prilično stanje, za to u prvom redu molimo da sud uovlasti vjenčanje.“ Nakon toga sudac je udaljio brata Pera, a Kate je izjavila: „Moja volja, a bez da me itko sili ili muknje puštaje, da pođem za zakonitu ženu Memeda Pera pok. Iva.“ Pristav i sudac su zapazili: „Opaža se da je maloljetnica i umna i tjelesno dobro razvijena.“ Nakon toga Općinsko upraviteljstvo očitovalo se da „Pero Memed pok. Iva uživa dobar glas, ponaša se bez prikora i priličnog je imanja. Kate Bećir pok. Mata dobra je i skladna djevojka“. <sup>12</sup> Udjeli konavoskih iseljenika u imovini u Konavlima, izuzev slučaja gdje se radilo o posjedničkim kućama (Klaići), koje su iseljenici naslijedili, nisu mogli imati značajnije koristi za njih. Kada je i dolazilo do prodaje, nastojalo se prije svega ugovore sklapati između članova uže ili šire obitelji ili s rođacima i susjedima koji su kupnjom njihovih udjela, a što je u naravi bilo obradivo zemljište, nastojali okrupniti svoje posjede. Neovisno o motivima, kod svih iseljenih jasna je namjera da ni na koji način ne ugroze gospodarski interes onih koji su ostali živjeti u Konavlima na zemlji i od

<sup>12</sup> HR DADU, KSCOs. (158), 1901.9.25.

zemlje. Naravno, siromašni su svoje dijelove prodavali, a oni iseljenici koji su u iseljeništvu imali svoje posjede i dobar standard, odricali su se u korist obitelji u Konavlima. Neki su Konavljani u toj bespoštednoj borbi za preživljavanje i za što boljom zaradom i poslom izgubili svoje živote na najokrutniji način, kao primjerice Baldo Švago (pok. Miha). Nakon smrti Miha Švaga (pok. Iva) 25. rujna 1907. iza njega su ostali žena Stane (rođena Trojanović), sinovi Pavo, Ivo, Božo, Baldo i Miho i kći Stane udana za Iva Šapra. Radi okončanja ostavinskog postupka Kotarski sud u Cavtatu je inzistirao na točnim podacima o mjestu boravka sinova u Americi. Iz dopisa Konzulata Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca od 8. listopada 1924. Kotarskom sudu Cavtat saznajemo da još nije „mogao doznati kada je i gdje umro Baldo Švago i prema tome nije uspio nabaviti traženu umrlicu“. Na daljnje inzistiranje suda Pavo Švago ipak 28. listopada 1929. doznaje određene pojedinsti vezane uz bratovu smrt i daje izjavu: „Od svog brata Nika Švaga koji boravi u Trusche države California dobio sam informacije da je moj brat Baldo Švago bio ranjen od puške 24. 2. 1913. a umro je 26. 2. 1913. u mjestu Rocheste Nevada a prevezen u Trusche Cal. I tu pokopan dana 2. 3. 1913.“<sup>13</sup>

## REZIME

Analizom ostavinskih i notarskih spisa (i to prije svega zapisnika s ročišta na sudu tijekom vođenja ostavinskoga postupka iza umrloga člana obitelji i ugovora koje su međusobno sklapali) može se iščitati splet odnosa unutar konavoskih obitelji. Svakako su nam najzanimljiviji oni koji reguliraju, tj. govore o odnosima između obitelji u Konavlima i iseljenih članova. Sve vrste ugovora, koje je u pravilu sklapao otac domaćin kuće s ostalim članovima uže ili šire obitelji, imale su za cilj spriječiti daljnje usitnjavanje posjeda, tj. zemljišta kao glavnoga izvora prihoda i egzistencije obitelji. Bio je to odgovor na novonastalu situaciju kada svi imaju jednako pravo nasljeđivanja. Tako domaćin kuće pogodbama dosmrtnoga prihoda, dara i odreke prije svega štiti interese sina koji je ostao živjeti na domovini. Neki to čine i uvjetovanim oporukama gdje pravo na nasljedstvo uvjetuju neodlaskom u Ameriku ili povratkom iz Amerike. Pravo je ostvarivao onaj koji je jamčio daljnji razvitak i opstanak kuće, obitelji, „domovine“, gdje bi otac uvažavao i iseljene članove ukoliko su pomagali kuću i ako se od nje nisu „abandunali“. Vrlo su zanimljivi odnosi udovica, samohranih majki, pokojnikove braće i ostalih članova obitelji. Kruta patrijarhalna sredina nije olako prihvaćala činjenicu ravnopravnosti žene umrloga brata i njeno miješanje u obiteljske poslove. Njena sudbina ovisila je prije svega o onome što je naslijedila nakon muževe smrti. Gotovo pa u pravilu dolazilo bi do sukoba. Zbog zakonskih obveza koje su samohrane majke imale prema sudbenoj vlasti, tj. podnošenja godišnjih izvješća o stanju obitelji i gospodarskim prilikama, najbogatije informacijama o svakodnevnicu življenja konavoskih obitelji toga doba upravo su ostavine iza rane smrti oca, hranitelja obitelji. Odnose unutar obitelji, između braće, braće i sestara, možemo promatrati i kroz institut obraničkih ugovora kod diobe domovine. Ovo je svakako najzanimljivije kada se radi o tzv. „velikim kućama“, tj. posjedničkim obiteljima koje su živjele u neodijeljenoj zajednici. Tim više je ovakva dioba među braćom i sestrama zanimljivija kada se vršila ždrijebanjem, izvlačenjem papirića iz šešira ili „klobuka“ ili konavoske

<sup>13</sup> HR DADU, KSCOs. (158), 1907.29.122.

kape. Kada se radi o odnosima braće i sestara one su se u pravilu odricale svoga dijela domovine u korist braće ili brata koji je ostao, ali nakon što bi kod udaje bile po običaju opravljene. Može se primjetiti da su se sestre koje bi iselile često prihvaćale svoga dijela i nisu se unaprijed odricale. Ovisno o njihovoj egzistenciji u iseljeništvu ovisilo je da li su kasnije svoje udjele prodavale, najčešće braći, ili su se bez naknade odricale u njihovu korist. Posebnu vrijednost imaju ostavine koje svjedoče o odnosima unutar raseljenih konavoskih obitelji. Ostavinski i notarski spisi prvorazredno su vrelo povijesti svakodnevice konavoskih obitelji u vrijeme austrijske uprave i Kraljevine Jugoslavije, kako onih u Konavlima, tako i onih raseljenih diljem svijeta, a i te kako prisutnih na Domovini.

## **IZVORI**

- Državni arhiv u Dubrovniku (HR DADU), Kotarski sud u Cavtatu (KSCOs), ostavinski spisi 1862. – 1947. (158).
- Državni arhiv u Dubrovniku (HR DADU), Notar Luko Kalačić (LK) 1888. – 1921. (115).
- Državni arhiv u Dubrovniku (HR DADU), Notar Gašo Dalleore (GD) 1922. – 1931. (115).

Ivo OREŠKOVIĆ, PhD

## PROBATE AND NOTARIAL RECORDS – FIRST-RATE ARCHIVAL SOURCE FOR STUDYING THE HISTORY OF KONAVLE DURING AUSTRIAN AND KINGDOM OF (SCS) YUGOSLAVIA RULE

### Summary

By analysing probate and notarial records, especially the written records of the probate court proceedings after the death of a family member and the contracts the members of the family signed with each other, a web of relations within Konavle families could be read. The most interesting to us are those that regulate, that is – speak about relationships between families in Konavle and their members who moved out. All types of contracts which, as a rule, signed the father, the head of the household, with other members of nuclear and extended family, had for their goal to stop fragmentation of the property, that is – of a land as a main source of income of the family. That was a response to the newly created situation when all members of the family were granted with the equal right of inheritance. That is how the head of the household with the contract of lifetime support, gift or disclaiming, protected the interests of the son who stayed in the household (“homeland”). Some also made conditional wills in which the right to inheritance was conditioned by not going to America or by coming back from America. The right was granted to the one who guaranteed further development and continued existence of the household, family, “homeland”, the head of the household would take into consideration the family members who moved out if they financially helped the household and if they did not abandon it. Relationships between widows, single mothers, and of the deceased’s brothers and other members of the family are very interesting. A rigid patriarchal environment did not easily accept equal rights of the deceased brothers’ wife and her interfering in family affairs. Her destiny mainly depended upon her inheritance after husband’s death. Almost as a rule, the conflicts arose. Because of the legal obligation the single mothers had toward court, that is – yearly submission of the report on family status and its economic condition, these probate records after the early death of the father, the breadwinner of the family, are a rich source of information about everyday life of Konavle families. The relationships within the family, between brothers, brothers and sisters, can be viewed through arbitration agreements in the disposition of property. Certainly, it is most interesting when large households i.e. great proprietary families that lived in family communities are in question. The disposition of property in this type of families was even more interesting when it was done by drawing lots, by taking a piece of paper from a hat, “klobuk” – a bubble-shaped Konavle hat. Pertaining to relationships between brothers and sister, as a rule the sisters waived their rights in favour of their brothers but only after they were given dowry after their wedding as it was custom. It can be noticed that sisters who had moved out often accepted their part of the property, did not waive their right to inheritance. Depending on their economic situation, later they would sell the part they inherited, mostly to their brothers or they would waive their right in their favour without compensation. Especially valuable are probate records that testify about relations within Konavle families that emigrated. Probate and notarial records are a first-rate source for studying the history of everyday life of Konavle families during Austrian and Kingdom of Yugoslavia rule, the ones in Konavle and those that emigrated around the world but nevertheless were still present in their homeland.